

BARÁTH MAGDOLNA

A magyar gazdasági reform és szovjet fogadtatása

<https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.4>

Meghiúsult reformkísérletek

Az 1968. január 1-jével indult „új gazdasági mechanizmusról” több közgazdasági és politikai feldolgozás, illetve néhány történeti munka is született az 1980-as évek második felében,¹ de ezek az írások többnyire nem alapultak, akkoriban még nem is alapulhattak kiterjedt levéltári kutatómunkán. Sajnálatos módon azonban a korábban titkos dokumentumok kutathatóvá válása a rendszerváltást követően sem adott igazán új lendületet a téma alapos feldolgozásának. Különböző aspektusokból jó néhány munka foglalkozott a reformmal, de monográfia mind-egyeddig nem született erről a fontos kérdéstről.²

¹ A fontosabbak ezek közül: ANTAL László: *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (a továbbiakban: KJK), Budapest, 1985; BEREND T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983; BEREND T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. KJK, Budapest, 1988; BRÓDY András: A gazdasági mechanizmus bírálatának három hulláma. *Közgazdasági Szemle*, 1983/7–8. 802–807.; FÖLDES György: *Hatalom és mozgalom (1956–1989)*. Reform Kiadó–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989; KORNAI János: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és valóság. *Gazdaság*, 1987/2. 5–47.; LENGYEL László: *Végkifejlet*. KJK, Budapest, 1989; PETŐ Iván: A gazdaságirányítási mechanizmus és reform megítélésének változásai a hatvanas évek közepén. *Medvetánc*, 1986/4–1987/1. 63–100.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. KJK, Budapest, 1985; SZAMUELY László (vál. és szerk.): *A magyar közgazdasági gondolat fejlődése. 1954–1978. A szocialista gazdaság mechanizmusának kutatása*. KJK, Budapest, 1986.

² A témáról a XX. Század Intézet 2023-ban tett közzé egy szakirodalmra alapozott rövid, közérthető összefoglalót: <https://www.xxszazadintezet.hu/a->

Első lépésnek a közfelfogás a Nyers Rezső által vezetett „agtröszt” létrehozását tekinti, ami az MSZMP Központi Bizottsága akkori gazdaságpolitikai titkárának informális közgazdasági tanácsadó testületeként alakult meg 1963-ban.³

A reformelképzelés nem volt előzmények nélküli. Az első kísérletek még Nagy Imre miniszterelnökségének idejére nyúltak vissza. Az átfogó gazdasági reform kérdése 1956–1957 fordulóján azután újra napirendre került. Akkor a Kádár-adminisztráció részben ígéretei, részben a politikai és gazdasági helyzet súlyossága következtében mind rövid, mind középtávon nagy hatású, generális változtatásokra kényszerült, illetve látszólag rászánta magát, hogy egyszerűsítse a központi intézményrendszert és felkészüljön a gazdaságirányítás teljes átalakítására. Ennek vezérlésére önmagában a régi intézmények egyike sem volt alkalmas. A Minisztertanács 1956. november 19-én 10.012/1956. (XI. 21.) számú határozatával hozta létre a Gazdasági Bizottságot (GB), eredetileg azzal a feladattal, hogy megfelelő szakemberek bevonásával a gazdasági jellegű, külkereskedelmi és nagyobb külföldi hitelügyi kérdésekben a kormányülést előkészítse.⁴ Formális határozat hatáskörének megállapításáról ugyan nem született, gyakorlatilag mégis alapvetően két feladatot látott el: valamennyi fontos gazdasági kérdést megtárgyalt és a kormány elé terjesztett, bizonyos – közelebről meg nem határozott – gazdasági kérdésekben pedig önálló döntést is hozhatott. A GB tehát egyfajta gazdasági „csúcsminisztérium” feladatát kellett hogy betöltse,

---

gazdasági-mechanizmus-reformja-a-magyar-szocialista-gazdaságirányítási-modell/ (Letöltve: 2025. 08. 05.).

³ FERBER Katalin–REJTŐ Gábor: *Reform(év)fordulón.* KJK, Budapest, 1988. 20. – Lásd erről a *Múltunk* e számában: PAP Milán: Gazdasági reform és munkásellenzéke. A reformhálózat működése és ellenzékének fellépése. *Múltunk*, 2025/3. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2025.3.6>

⁴ *Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei, 1956. november 7. – 1958. január 25.* Szerkesztette, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: BARÁTH Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2009. 38. – Tagjai kezdetben Apró Antal, Kossa István, Rónai Sándor voltak, de a Minisztertanács határozott arról is, hogy munkájába vonják be Gáspár Sándort. A határozat szövegét közli: BARÁTH Magdolna–FEITL István–NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–RIPP Zoltán (szerk.): *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 317.

amely részben kormányzati, részben tárcaközi, részben miniszteriális jogokat is gyakorolhatott.⁵

A Gazdasági Bizottságnak nem kis szerep jutott azoknak a javaslatoknak a kidolgozásában, amelyek a gazdaságirányítási rendszernek a kormány november 4-i felhívásában megígért átalakítására vonatkoztak. A kormány 1956. december 6-i ülésén már nagyszabású munkálatokat kezdeményezett a gazdaság működési rendszerének felülvizsgálatára. Az előterjesztést Kossa István jegyezte,⁶ s abban azt javasolta, hogy a kormány határozottan foglaljon állást a tervgazdálkodás folytatása mellett, de az addigi merev megkötöttségektől mentesen. Úgy vélte:

A jövőben a tervgazdálkodásunk fő célja, hogy a lakosság fogyasztási szükségletét a megtervezett életszínvonal-emelkedés mértékében feltétlenül biztosítsa. A második fő feladata az, hogy megfelelő nagyságú export révén biztosítsa az egész magyar ipar, közte a lakosság fogyasztási szükségletét kielégítő ipar nyersanyagellátását és az egyéb beszerzéseket. A harmadik feladata a tervgazdálkodásnak a bővített újratermelés biztosítása a beruházások révén. Ezt azonban semmilyen körülmények között sem szabad olyan mértékben tervezni, hogy az a lakosság életszínvonalának rovására menjen.

Szükségesnek tartotta, hogy az Országos Tervhivatal éves, illetve hosszabb időszakra szóló – három-öt éves – tervet készítessen, ez a terv azonban csak keret legyen, melyet a vállalat üzemi tanácsával – és legkiválóbb szakembereivel – meg kell tárgyalni, s a javaslatokat figyelembe véve alulról felfelé véglegesíteni. „Ez azonban nem lenne törvény, amelytől való eltérés büntető szankciókat vonna maga után, hanem olyan népgazdasági keret, amely mutatná a népgazdaság egyes ágai között lévő arányokat, a fejlődés mértékét, s amelyből következtetni lehetne a fejlődés további ütemére.” Kossa előterjesztésében foglalkozott a vállalati munkás öngazgatás kérdésével, a „termelő minisztériumok”

⁵ A Gazdasági Bizottság megalakulásáról és működéséről lásd BARÁTH Magdolna: A Gazdasági Bizottság 1956–1957-ben. *Levéltári Közlemények*, 2007/2. 213–251.

⁶ Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei. I. m. 93. A további idézetek a következő oldalakon találhatók.

összevonásával és az új ipari minisztériumok belső felépítésének megváltoztatásával, a létszámleépítés, valamint az árrendszer problémájával is. Javaslatok azonban nem mindenben nyerték el a Minisztertanács tetszését, ezért a kormány úgy határozott, hogy ezeket a kérdéseket közgazdászokból és vezető gazdasági szakemberekből álló bizottsággal a Gazdasági Bizottság dolgoztassa ki és terjessze a kormány elé.

A kormányülést követően Apró Antal levélben fordult Friss Istvánhoz, amelyben Kossáéhoz hasonlóan ő is a kormány gazdasági programjának kidolgozását sürgette. Apró Antal mindenekelőtt egy olyan gazdasági munkaprogram összeállítását szorgalmazta, amely fontossági sorrendben jelölte volna meg a legsürgősebb tennivalókat, ugyanakkor szakemberek bevonásával a perspektivikus kérdéseket is napirenden tartotta, illetve kidolgoztatta volna.

A Minisztertanács 1956. december 20-án tért vissza a kérdésre, és tudomásul vette, hogy a Gazdasági Bizottság az egyes kérdések kidolgozására tíz bizottságot hozott létre, melyekbe vezető közgazdászokat és más szakembereket hívott meg.⁷

Három bizottság vezetésére régi kisgazdapárti szakembert kértek fel: a Közgazdasági Bizottság vezetőjének Varga Istvánt, a Külkereskedelmi Bizottság elnökének Bognár Józsefet, a Pénzügyi Bizottság vezetőjének Rácz Jenőt. Ők az MSZMP korábbi nyilatkozatai alapján egy koalíciós politikai berendezkedés reményében hajlandónak mutatkoztak az együttműködésre, részt vállaltak egy részletes kormányprogram kidolgozásában, de a miniszterelnökhöz címzett 1957. január 12-i levelükben az együttműködést politikai feltételekhez kötötték.⁸

Végül tizenegy szakértői bizottságban több mint kétszáz különböző pártállású elméleti és gyakorlati közgazdász közel fél éven át dolgozott a program előkészítésén. Az átfogó reform

⁷ Kádár János első kormányának jegyzőkönyvei. I. m. 127. A GB határozatát közli: BARÁTH Magdolna–FEITL István–NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–RIPP Zoltán (szerk.): I. m. 325.

⁸ HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1957/22. ó. e. A levelet és Kádár arra adott válaszána ismertetését lásd NÉMETHNÉ VÁGYI Karola–URBÁN Károly (szerk.): *Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II.* Intera Rt., Budapest, 1993. 227–228.

azonban 1957 tavaszán lekerült a napirendről, a Közgazdasági Bizottságnak a gazdasági mechanizmus reformját ajánló öszszegző jelentését is ad acta tették 1957 nyarán. A politikai vezetés arra a következtetésre jutott, hogy alapvető irányváltoztatás nélkül, körültekintőbb tervezéssel és irányítással biztosítható a gyors, de kiegyensúlyozott fejlődés.

Egy újabb reformkísérlet: feltételek és körülmények

Pető Iván és Szakács Sándor véleménye szerint a második ötéves terv tapasztalatai szülték azt a felismerést, hogy az addigi eszszközökkel a gazdasági folyamatok nem szabályozhatók kellő mértékben, s lényeges változtatások nélkül újratermelődnék a már meghaladottnak vélt problémák és hibák. Mindez olyan szemléletváltozást indított el, ami végül az MSZMP KB 1964. decemberi határozatában nyert megfogalmazást.⁹

A gazdasági reform előzményeinek vizsgálatakor a témával foglalkozó kutatók nagy hangsúlyt helyeznek a belső problémák elemzésére. Ezek azonban nem voltak egyediek. A hatvanas évek első felében valamennyi KGST-tagországnak szembe kellett néznie a gazdasági növekedés lassulásával, a mezőgazdasági termelés elégtelenségével, a műszaki-technikai lemaradással, az egyensúly fenntartásának problémáival,¹⁰ amelyek szinte kienyszerítették a változást.

A Szovjetunióban 1962 őszén kezdődött az első reformelképzelések vitája,¹¹ amelyek Hruscsov 1964. októberi leváltása után gyorsultak fel, és a későbbiekben – az akkori szovjet miniszterelnök neve után – „Koszigin-reformként” váltak ismertté.

⁹ PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 408–409.

¹⁰ ANTAL László: I. m. 89.

¹¹ Az SZKP KB 1962. novemberi plénuma a gazdasági-közigazgatási körzetek összevonásáról és az országos ágazati irányítás új módú megteremtéséről döntött. 1963 elejétől a körzetek száma 47-re csökkent, az ország területét 17 nagy tervezési régióra osztották. Az egységes műszaki fejlesztés érdekében országos ágazati főbizottságokat szerveztek. Az 1962. novemberi KB-ülés döntött az ipari és mezőgazdasági pártbizottságok különválasztásáról, ami az ágazati szemlélet erősödését jelezte.

Az NDK-ban az „új gazdasági rendszer” 1963 közepétől lépett életbe, Csehszlovákiában pedig 1965 januárjában született döntés a gazdaságirányítási rendszer reformjáról. Az elképzelések közös jellemzője volt, hogy a tervutasításos gazdaságirányítás problémáinak okát a tervszámítási eljárások hiányosságáiban látták, és a megoldást a központi tervezés minőségének megjavításától várták.¹²

Az NDK-ban és Csehszlovákiában már megkezdett reform tapasztalatai iránt a magyarországi munkálat megindulásakor nagy érdeklődés mutatkozott. Az MSZMP KB Államgazdasági Osztályának munkatársai 1965 februárjában tettek látogatást az említett két országban és az ottani reformokkal kapcsolatos benyomásaikról készült jelentést elküldték a Politikai Bizottság tagjainak és póttagjainak, a KB titkárainak és a Központi Bizottság tagjainak, valamint a KB osztályvezetőinek.¹³

A magyar delegáció tagjai úgy vélték, hogy az NDK új gazdaságirányítási rendszere valójában nem kidolgozott, hanem kidolgozás alatt álló koncepció, amelynek néhány sarkalatos elemét meghatározták és általánosan bevezették. Megítélésük szerint ez a tervutasításos jellegű és erősen centralizált régi gazdasági mechanizmusnak kisebb-nagyobb tökéletesítését jelentette. Az NDK-ban a vállalatok számára kötelező tervmutatók széles köre – habár a korábbi időszakhoz képest csökkent – jellemző maradt. Az újonnan bevezetett termelői árrendszer az akkori magyar árrendszernek felelt meg: az ipari vállalatoknak alig volt közvetlen érdekeltségük az export és import gazdaságosságában. A jelentés készítői úgy vélték, hogy az NDK-ban „még nem oldották meg a tervezési rendszer megváltoztatását és ésszerű összekapcsolását, összhangba hozását a gazdasági emelők (anyag-ösztönzők) rendszerével”.

A jelentés szerint Csehszlovákiában az új gazdaságirányítási rendszer szempontjából döntőnek tekintették az egységes koncepció előzetes kialakítását, amelynek lényege „a központi ter-

¹² VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In: RAINER M. János (szerk.): „*Hatvanas évek*” Magyarországon. *Tanulmányok*. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 101.

¹³ A jelentést lásd HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1965/1. ó. e.

vezés és az áruviszonyok közötti kapcsolat újszerű felfogása”. A csehszlovák reform több hasonlóságot mutatott a magyarországi új gazdaságirányítási rendszerrel, amennyiben az ottani irányelvek is abból indultak ki, hogy a központi terv funkciója a népgazdaság alapvető arányainak, strukturális átalakulásának, a műszaki fejlesztés irányainak, a káderképzés fő feladatainak meghatározása és az azokhoz szükséges anyagi feltételek biztosítása, továbbá a nemzetközi munkamegosztásból következő fő feladatok kijelölése és megvalósításuk biztosítása.

Nyers Rezső számára 1966 tavaszán az MSZMP KB Államgazdasági Osztálya feljegyzést készített a Szovjetunió gazdasági reformjának néhány kérdéséről is. A dokumentum olyan problémákat vetett fel, mint a hiánygazdálkodás, a tervutasítások és a közgazdasági módszerek szerepe, a vállalatok helye, szerepe – amelyekről akkor még a Szovjetunióban is élénk viták folytak.¹⁴

A közgazdászok egy része az ipar 1962–1963-ban végrehajtott magyarországi átszervezését az 1968-as reform közvetlen előzményének tekinti. Vannak azonban olyan vélemények is, miszerint az ipar átszervezése egy másik irányítási reform vonalán indult el, amit az 1965–1966-os fejlemények teljesen háttérbe szorítottak, így valójában „az átszervezett és túlcentralizált ipar súlyos tehertételként jelent meg a tervszerű piacsabályozás koncepcióját végrehajtani kívánó gyakorlati szakemberek számára”.¹⁵ Varga Zsuzsanna szintén az iparszervezet 1962–1964. évi átalakításának kudarcában látta annak okát, hogy a magyar vezetés – habár a gondok hasonlóak voltak – a KGST-tagországok többségétől eltérő utat választott, és nem a tervszámítási eljárások tökéletesítésének irányában kereste a kiutat.¹⁶

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága számára készített tájékoztató jelentés a KB 1962. február 9-i, „A gazdaságvezetés továbbfejlesztéséről” szóló határozatának végrehajtásáról megállapította, hogy az csak részben valósult meg, a gazdaságirányítás

¹⁴ HU-MNL OL M-KS 288. f. 23/1966/1. ó. e.

¹⁵ VIGVÁRI András: A magyar gazdasági reformfolyamat néhány kérdéséről. *Múltunk*, 1991/4. 106.

¹⁶ Varga Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 101.

továbbfejlesztése újabb lépéseket követel.¹⁷ Ezek irányát a vállalati önállóság kiszélesítésében, a vállalaton belüli és a vállalatok közötti szakosítás elmélyítésében, az irányítás szervezetének módosításában jelölte meg. A Politikai Bizottság tudomásul vette és helyeselte, hogy a KB illetékes osztályai megkezdték a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztését szolgáló átfogó javaslatok kidolgozását. „Ez foglalja magában a termelői árrendszer, a nyereségérdekeltségi rendszer, az önálló import-export stb. problémáinak megoldását is.”

A Gazdasági Bizottság 10.101/1963. sz. határozatával létrehozott tárcaközi bizottság javaslata is a reformfolyamat kezdeti vonulatához illeszthető. Az 1964 májusában a GB elé terjesztett javaslat szerint,

[...] amikor az Országos Tervhivatal elnöke a bizottság javaslatait előterjeszti, nem mellőzhető, hogy arra is utaljon, miszerint a tervgazdálkodás konkrét rendszere (gazdasági mechanizmus) nem függetleníthető az adott gazdasági helyzetből adódó gazdaságpolitikai intézkedésektől, sőt ezek között rendkívül szoros kölcsönhatások érvényesülnek. A következő években a célkitűzések (beruházás, import és annak felhasználására a legcélszerűbb, szükségleteknek megfelelő termelési szerkezet stb.) kialakítása feltétlenül szigorú központi intézkedéseket tesz szükségessé, ugyanakkor a célkitűzések megvalósítására a nagy vállalati egységeknek az eddigieknél is nagyobb hatáskör megadása látszik célszerűnek.¹⁸

Az előterjesztés javasolta a tervlebontásos rendszer korszerűsítését. Csökkenteni kívánták a termelési értékmutatók jelentőségét, fenn kívánták tartani a tervmutatók körére vonatkozó ágazati miniszteri hatáskört, és fokozottabban be kívánták vonni a nagyvállalatokat a népgazdasági tervezés folyamatába.

A javaslat decentralizálni kívánta a termékforgalmazás rendszerét, és a szükségletek szerint kötött szállítási szerződések alapján tartották célszerűnek a népgazdasági tervcélok kialakítását. A beruházások terén a konkrét döntések központosítását meghatározó értékhatár felemelésével növelni kívánták a minisz-

¹⁷ HU-MNL OL M-KS 288. f. 11/1290. ó. e.

¹⁸ HU-MNL OL XIX-A-16-a 817. d. 129. t.

tériumok és a nagyvállalatok hatáskörét. Az előterjesztés foglalkozott a munkaügyi és az ösztönzési kérdésekkel, az ügyvitellel, az ipar és a külkereskedelem kapcsolatával. Hangsúlyozta az árreform szükségességét is, de azt olyan horderejű kérdésnek tekintették, amely érinti a mechanizmus többi elemét is, és így módon „túlmege az ipar átszervezéséből adódó közvetlen feladatokon, és előkészítése is hosszabb időt vesz igénybe”.

Varga Zsuzsanna azt hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaságban az 1960-as évek elején elindult reformfolyamat volt az, ami lendületet adott az általános gazdasági reformmunkálatok megindításának. Mivel a termelészövetkezeteknél értékes gyakorlati tapasztalatok gyűltek össze a piac, az anyagi érdekelttség, a vállalati önállóság szerepével kapcsolatban, az általános reformmunkálatok során a szövetkezeti szektorban bevált üzemszervezési, gazdálkodási, vállalkozási formákat az állami vállalatok esetében is igyekeztek hasznosítani.¹⁹ A reformmunkálatokban kulcsszerepet játszó Nyers Rezső egy interjúbán maga is megerősítette, hogy a Pénzügyminisztérium az MSZMP KB Államgazdasági és Mezőgazdasági Osztályainak részvételével a mezőgazdaság ár-, adó és pénzügyi rendszerének felülvizsgálatáról készített 1963-as elemzés „a mezőgazdaság vonaláról már belement a gazdasági mechanizmus kérdéseibe [...] lényegében ez már az »ősmechanizmus« kérdésfelvetése volt agrárvonalon”.²⁰

A mezőgazdaságban megindult reformmunkálatok egyik meghatározó törekvése arra irányult, hogy a jogi szabályozást összhangba hozzák a termelészövetkezetek gazdálkodási gyakorlatában bevált, de az eredeti alapszabály előírásaitól eltérő üzemi és munkaszervezési, munkadíjazási megoldásokkal.²¹ A másik célkitűzés az volt, hogy felszámolják azokat a kötöttségeket, amelyek mind a tagság, mind a téeszüzem szintjén jelentkező érdekeltégi problémák rendezését akadályozták. Az 1963-as téesz-törvény tervezete egyrészt kimondta, hogy a termelészövetkezet olyan mezőgazdasági nagyüzem, amely az önálló elszámolás elve

¹⁹ JUHÁSZ Pál: Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság? *Medvetánc*, 1988/1. 197–211.; SZAMUELY László (vál. és szerk.): I. m. 316–340.

²⁰ FERBER Katalin–REJTŐ Gábor: I. m. 20.

²¹ VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 107.

alapján vállalati jellegű gazdálkodást folytat, másrészt hangsúlyozta a termelészövetkezet szervezeti és gazdasági önállóságát.²²

A termelészövetkezetek önálló elszámolásának és vállalati jellegű gazdálkodásának megteremtéséhez azonban nemcsak a közgazdasági és jogi szabályozáson kellett változtatni, hanem az állami irányító szervezeten is. A mezőgazdasági reformjavaslatok már 1963-ra elkészültek, de jóváhagyásukat akkor elhalasztották.

A gazdasági, tervezési gondok kiéleződése, a nemzeti jövedelem növekedésének lelassulása, a fizetési mérleg problémái, az adósságállomány növekedése azonban a magyar politikai vezetést a helyzettel való kritikus szembenézésre készítették. A második öt éves terv időszakában jelentkező gazdasági problémák megoldására tett különféle részintézkedések (így a beruházások 1964. évi visszafogására tett kísérlet) kudarca láttán az MSZMP KB Államgazdasági Bizottságában 1964 nyarán készült el a javaslat „a gazdasági vezetés továbbfejlesztésére vonatkozó munka irányítására és programjára”. 1964. július 21-én a bizottság úgy határozott, hogy „beindítja a gazdasági vezetés átfogó felülvizsgálatát, amely kiterjed a termelési, árképzési, ösztönzési, pénzügyi, finanszírozási, gazdálkodási rendszerünkre és a gazdaság szervezetére”.²³

A kialakult helyzettel való kritikus szembenézésre első ízben az MSZMP KB 1964. december 10-i ülésén került sor. Az ülésről kiadott Tájékoztató²⁴ a gazdasági eredmények számbavétele mellett a hangsúlyt a hiányosságok felsorolására és az ezek felszámolását célzó teendőkre helyezte. A KB a negatív jelenségeket négy fő csoportba sorolta: 1. a termelés gazdaságosságának növekedése elmaradt a követelményektől; 2. az export mennyisége az importszükségletekhez viszonyítva nem kielégítő; 3. a központi tervező és irányító szervek engedékenységét tanúsítanak

²² VARGA Zsuzsanna: Mezőgazdasági reformmunkálatok (1961–1964). *Múltunk*, 2000/2. 253–282.

²³ Idézi BEREND T. Iván: *A magyar gazdasági reform útja*. I. m. 217.

²⁴ A dokumentumot közli: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 94–109.

a népgazdaság erőforrásait meghaladó törekvésekkel szemben; 4. az állami és pártmunka a gazdasági irányítás különböző szintjein nem megfelelő.

A Központi Bizottság határozata nem a problémák megoldásának módjában, hanem az önkritikában és a gondok feltárásának nyíltságában mutatott változást a korábbi időszakhoz képest. A gazdasági mechanizmus előkészítésének történetében mégis fontos szerepet játszott, mert ez a határozat döntött arról, hogy két év alatt el kell végezni az érvényben lévő gazdasági mechanizmus kritikai értékelését, és annak alapján ki kell alakítani a korszerűsítés átfogó koncepcióját. A határozat a mechanizmus egészének felülvizsgálatával az Államgazdasági Bizottságot bízta meg, amelynek a szakértők munkájára támaszkodva 1966 elejéig kellett a munkát elvégezni. „A felülvizsgálatnak a közvetlen gyakorlatot is szolgálnia kell. Azokat a változtatásokat, melyek megértek és végrehajthatók, már menet közben is be kell vezetni a gyakorlatba.”²⁵

A határozat alapján tizenkét munkabizottság alakult. A kritikai vizsgálattal 1965 nyarára készültek el, és az annak nyomán összeállított koncepciót a Központi Bizottság 1965. november 18–20-i ülésére terjesztették be. Az ülésen elfogadott „Kiinduló irányelvek”²⁶ határozták meg a további változtatások jellegét, és ezek már a reform minden lényeges elemét tartalmazták.

A kritikai megállapításokból következően a reformprogram kidolgozásakor az irányelvek szerint növelni kellett a népgazdasági tervezés tudományos megalapozottságát, főként az olyan „változó tényezők” megtervezésében, mint a technika fejlődése, a lakosság keresletének és a külföldi vásárlók igényeinek változása. A dokumentum a népgazdasági tervezés alapvető feladatának a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseinek és a gazdaságnövekedés optimális egyensúlyt biztosító fő arányainak a megtervezését tartotta. A tervezőmunka gerincét a középtávú (ötéves) tervezésnek kellett képeznie, de nagyobb szerepet szántak a hosszú távú,

²⁵ Uo. 107.

²⁶ Lásd Az MSZMP Központi Bizottságának kiinduló irányelvei a gazdasági-irányítási rendszer reformjára. In: Vass Henrik (szerk.): I. m. 249–262. A további idézetek ebben a dokumentumban találhatók.

tíz–húsz éves tervezésnek. A termelőerők és eszközök optimális felhasználása, a gazdasági hatékonyság növelése érdekében jelentősen bővíteni kívánták a vállalatok önállóságát, hatáskörét és felelősségét. Ezt úgy tartották lehetségesnek, hogy „az állami szervek a népgazdasági tervek megvalósítását ne a különböző tervmutatók lebontásával, tehát ne az egyes tervmutatószámok adminisztratív előírásával irányítsák, hanem főként közgazdasági eszközökkel, s csak ott kerüljön sor adminisztratív utasításra, ahol az előbbi eszközök nem hatékonyak”. A vállalatok irányításával megbízott állami szerveknek (minisztériumoknak) a vállalatok gazdasági tevékenységét két szempontból kellett meghatározniuk és ellenőrizniük: egyrészt a központi fontosságú műszaki fejlesztési célok megvalósulásának szempontjából, másrészt az éves zárómérlegek elemzésével és felülvizsgálatával; harmadrészt fokozatosan meg kellett szüntetniük a vállalatok felé történő „tervlebontásokat” és a gazdaságirányítás „tervutasításos” formáját. Az Irányelvek szerint a vállalatoknak az éves és többéves tervüket maguknak kellett elkészíteniük. Az állami szervek szükség esetén „közérdekből” beavatkozhattak a vállalatok önálló hatáskörébe, „ennek azonban normális körülmények között nem szabad rendszerré válnia”.

Az Irányelvek emellett előírták egy egységes elveken nyugvó árrendszer kialakítását, amely

[...] az árak arányai és a jövedelmezőség révén a jelenleginél helyesebben orientálja a termelőket és fogyasztókat a gazdasági döntésekben: elősegíti a termelési tényezőkkel való ésszerű takarékoskosságot, a termelés idomulását a szükségletekhez (piaci igényekhez), a korszerűbb termékek elterjedését, a gazdaságosabb fogyasztási struktúra kialakulását.

A vállalatok anyagi érdekeltségi rendszerét az önálló gazdasági elszámolás elvének következetes és teljes alkalmazására kívánták építeni; a vállalatoknak megfelelő önállósággal és érdekeltséggel kellett rendelkezniük mind a vállalati pénzeszközök felhasználása, mind a munka díjazásának tekintetében.

Az Irányelvek a mezőgazdaságban a reform fő irányát az önálló gazdálkodás fejlesztésében és a közgazdasági eszközökkel történő irányítás hatékonyabb és differenciáltabb kiépítésében

jelölték meg. Itt is alapelveként határozták meg, hogy „az adminisztratív jellegű beavatkozást tovább kell szűkíteni, majd megszüntetni”.

A pártvezetés az új gazdasági mechanizmust ismertető propagandában tudatosan törekedett arra, hogy a változások jelentőségét csökkentse, s inkább a fokozatosságot, a politikai folyamatosságot hangsúlyozza. Pető Iván szerint ennek az volt az oka, hogy a vezetés – az 1956-os tapasztalatokból kiindulva – radikális változtatások helyett a korrekciós problémakezelésre törekedett.²⁷ A reform bevezetését megelőző időszakban a vezető politikusok beszédeiben, a napilapokban és szaklapokban közölt írásokban az jutott kifejezésre, hogy a változtatásokat a fejlődés adott szintje teszi szükségessé; az extenzív fejlődés tartalékai kimerültek, az intenzív fejlődéshez új eszközökre van szükség. Nyers Rezső ezt azzal indokolta:

Két okunk van rá, hogy a gazdaságirányítási módszereket és ösztönzőket felülvizsgáljuk. Az egyik az, hogy gazdaságpolitikai céljaink közül egyesek különösen előtérbe kerültek; [...] a műszaki fejlesztés, a külkereskedelmi hatékonyság, a termelékenységek, a gazdaságosság. [...] Mostani vizsgálódásunknál az alapelv az lehet, hogy a vállalati cselekvést közelebb hozzuk a népgazdasági érdekhez, a központi tervben foglalt fő feladatokhoz. [...] Az irány az legyen, hogy a vállalatoknak valamivel nagyobb önállóságot, manőverezési lehetőséget biztosítsunk a népgazdasági terv keretén belül és ezzel együtt nagyobb felelősséget is.²⁸

A Központi Bizottság 1965 novemberi határozata²⁹ zöld utat adott a további reformmunkálatoknak, amelyek második szakaszában a részletes irányelvek kidolgozása volt a fő feladat. Ezeket az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1966. május 3-i ülésén vitatta meg,³⁰ és a végső döntést az MSZMP Központi Bizottsága 1966. május 25–27-i ülése hozta meg.³¹

²⁷ PETŐ Iván: I. m. 63.

²⁸ NYERS Rezső: Az öt éves terv derekán. *Társadalmi Szemle*, 1964/2. 19.

²⁹ A Politikai Bizottság 1965. november 9-i ülésének jegyzőkönyve. „A gazdasági rendszer átfogó vizsgálata.” HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/379. ó. e.

³⁰ A testületben lefolytatott vitát lásd HU-MNL OL M-KS 288. f. d. 5/394. ó. e.

³¹ VASS Henrik (szerk.): I. m. 304–454.

Ezt követően – a Gazdasági Bizottságban lezajlott vita eredményét is figyelembe véve – előterjesztés készült a Minisztertanács számára a gazdasági reform végrehajtása érdekében szükséges tennivalókról. A kormány 2012/1966. (VI. 12.) számú határozata a határidők és felelősök megnevezésével lényegében kijelölte a reform előkészítésének kormányzati ütemtervét.³² A dokumentum első helyen – 1967. I. negyedévi határidővel – utasította az Országos Tervhivatal vezetőjét a különböző időtartamú népgazdasági tervek elkészítésére vonatkozó elvek és módszerek, valamint a központi szabályozási rendszer alkalmazási elveinek és koordinációs rendszerének, illetve a vállalati tervezés új elveinek és módszereinek kidolgozására. Ugyanebben az időszakban az OT elnökének és a pénzügyminiszternek ki kellett dolgoznia a beruházási rendszer általános elveit, a beruházási döntési jogköröket, az egyeztetési és jóváhagyási eljárás egyszerűsítését, valamint a beruházások új hitelfinanszírozási és lebonyolítási rendjét.

Az árreform bevezetésével kapcsolatos feladatok kidolgozásával az Országos Árhivatal elnökét és az érdekelt minisztereket bízták meg. Ezen a területen a legfontosabb feladat a felső szintű számítások elvégzéséhez szükséges megfelelő részletességű árvaltozási index elkészítése volt, amelyet 1967. június 30-ig kellett közölni az Országos Tervhivatallal és a pénzügyminiszterrel. A határozat szerint az árrendezési munkákat úgy kellett ütemezni, hogy a konkrét árak (induló árak) megállapítása valamennyi gazdálkodó egységnél folyamatosan történjék, de legkésőbb 1967. szeptember 1-jéig befejeződjenek.

A pénzügyminiszter, a munkaügyi miniszter és az Országos Tervhivatal elnöke 1967. I. negyedév végéig kapott határidőt a vállalati jövedelem szabályozás és a vállalati anyagi érdekeltség módszereivel kapcsolatos kérdések (jövedelemelvonás, adó- és dotációs rendszer, vállalatoknál maradó nyereség felhasználására, a vállalati bérgazdálkodásra és az anyagi érdekeltség komp-

³² A napirend vitája és a határozat: HU-MNL OL XIX-A-83-a-343/4-1966 170–185. A Minisztertanács 1966. június 9-i jegyzőkönyve: „A gazdaság reformjával kapcsolatos feladatok.” Az idézett szövegek a jegyzőkönyvben találhatóak. A határozat megjelent a *Határozatok Tára* 1966/9. számában.

lex rendszerére vonatkozó elvek) kidolgozására. Ugyancsak ezen időszak alatt kellett elkészíteni a hitel- és pénzforgalmi rendszer kialakításával kapcsolatban a forgóeszköz-finanszírozás hitelpolitika irányelveit, a vállalatok közötti elszámolás rendszerének, valamint a bank és a vállalatok új kapcsolatának elveit.

A határozatban felsorolt témák között szerepelt még a műszaki kutatómunkák koordinációs rendszerének kialakítása, a találmányi és újítási rendszer továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatok elkészítése, valamint a külkereskedelmi és belföldi áruforgalom lebonyolításával kapcsolatos intézkedések kidolgozása.

A reform előkészítése során a mezőgazdaság területén elsődleges feladatnak tekintették a termelőszövetkezetek új gazdálkodási, jövedelemelvonási és anyagi érdekeltiségi rendszerének kidolgozását, a termelőszövetkezetek hitelrendezését, az állami feldolgozás új rendjére és a mezőgazdasági áruforgalomban részt vevő szervek együttműködésére vonatkozó javaslatok elkészítését, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek feldolgozó és értékesítő tevékenysége alapelveinek meghatározását.

A reformmunkálatok mindezen felül érintették a tanácsok gazdasági tevékenységét is. Ezzel összefüggésben a kormányhatározat a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő hatósági jellegű funkciók jogszabályi rendezését, a különböző szintű tanácsok gazdasági feladatainak elhatárolását írta elő. Ehhez kapcsolódva többek között szabályozni kellett a tanácsi tervezés rendszerét, a tanácsi költségvetés jóváhagyási rendjét, valamint a tanácsok saját pénzügyi alapjainak képzésére vonatkozó irányelveket.

Átfogó javaslatot kellett készíteni a gazdasági reform követelményeinek megfelelő új állami ellenőrzési rendszerről, és az ezzel kapcsolatos jogszabályi rendezés elveiről, az új adatszolgáltatási rendszer kialakításáról, valamint az egységes számviteli rendszer szabályairól.

A gazdasági reform előkészítése során javaslatot kellett tenni a minisztériumok és főhatóságok új feladatkörének, ügyrendjének és hatáskörének megállapítására. A határozat ezenkívül előírta még, hogy „[a] gazdasági reform bevezetésével párhuzamosan, folyamatosan módosítani kell az érvényben lévő jogszabályokat,

meg kell határozni azokat, amelyeket átmeneti rendelkezésekkel kell helyettesíteni, illetve amelyeket hatályon kívül kell helyezni”.

A kormányhatározat a Gazdasági Bizottságot bizta meg az-
zal, hogy irányítsa a gazdasági mechanizmus munkájában
részt vevő szervek munkáját, folyamatosan tárgyalja meg a
mechanizmus reformjával kapcsolatos javaslatokat, és gondos-
kodjék a szükséges kormány-előterjesztések kidolgozásáról és
benyújtásáról. A Gazdasági Bizottságnak tehát meghatározó
szerepe volt a reformfolyamatban, hiszen a gazdaságirányítási
rendszer reformjával összefüggő valamennyi kérdés előbb ez elé
a testület elé került, és számos esetben a GB határozta meg a
Minisztertanácsnak benyújtandó előterjesztések szempontjait és
az előkészítő munka irányelveit. Ennek megfelelően a Gazdasági
Bizottság 1967 első negyedében a reformmal kapcsolatos szá-
mos kérdést rendezett és az ütemterv szerint haladt a kormány
jogalkotási munkája is. Mindez azt mutatta, hogy 1967 az új
gazdasági mechanizmus előkészítésének legfontosabb éve lett.

Párdi Imre, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának
vezetője 1967. január 13-án arról beszélt a budapesti szovjet
nagykövetnek, Fjodor Jegorovics Tyitovnak, hogy az osztálynak
fontos feladatai vannak a gazdasági reform bevezetésének elő-
készítésében. Párdi három olyan kérdéscsoportról tett említést,
amelyeket ezzel kapcsolatban meg kellett oldani. Ezek között so-
rolta fel „a marxizmus–leninizmus ideológiáján alapuló” reform
elméleti kérdéseit, az új gazdasági mechanizmussal összefüggő
jogalkotást, valamint a reform és a kultúra, illetve a szolgáltató-
sok területét.³³

A Minisztertanács 1967. május 25-i ülésén tárgyalta átfogóan
a gazdasági mechanizmus reformjának előkészítő munkálatait.³⁴
Az előterjesztés szerint az 1968. évi árreform előkészítése az érin-
tett szervek szoros együttműködésével akkor már folyamatban

³³ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Párdi Imre 1967. január 13-i beszélgetéséről. Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizszkoj Federacii (AVP RF) f. 077. op. 50 papka 243 gy. 8.

³⁴ A Minisztertanács 1967. május 25-i ülésének jegyzőkönyve. „Jelentés a gazdasági reform előkészítési munkálatainak állásáról.” HU-MNL OL XIX-A-83-a-366. A Minisztertanács határozatot nem hozott.

volt; az új árak kialakítását 1967 közepéig, a gépiparban és az építőiparban szeptember 1-jéig ígérték. A jelentés más területeken is az 1966 júniusi kormányhatározatban foglalt feladatok folyamatos teljesítéséről számolt be.

1967 június folyamán a politikai vezetés is több alkalommal foglalkozott a reformmunkálatokkal. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1967. június 6-i ülésére Nyers Rezső készített előterjesztést „Gazdaságpolitikai irányelvek az új mechanizmus bevezetésének időszakában” címmel, amelyhez egyben benyújtotta a Timár Mátyás által készített jelentést a gazdasági mechanizmus reformja előkészítésével és az átmenettel kapcsolatos feladatok kidolgozásáról.³⁵ Utóbbi a kormány elé került előterjesztéshez hasonlóan a munkálatoknak a Központi Bizottság határozatai és irányelvei által meghatározott rendben történő folyamatos végzéséről számolt be. Hangsúlyozta, hogy a Gazdasági Bizottság 1967 május közepéig az új irányítási rendszer legfontosabb kérdéseiben már meghozta és közzétette a szükséges határozatokat. A reform előkészítésében a következő legfontosabb feladatnak a munkálatok befejezése mellett a fogyasztói árintézkedések előkészítését tekintette. A továbbiakban az 1966. júniusi kormányhatározat egyes pontjainak (vállalati gazdálkodás, népgazdasági tervezés, új beruházási rendszer, hitel- és pénzforgalmi rendszer, külkereskedelmi tevékenység, termékforgalmazás új rendszere, tanácsok gazdasági tevékenysége) teljesítéséről adott számot. A jelentésből azt tűnt ki, hogy a gazdasági mechanizmus bevezetését szolgáló legfontosabb jogszabályok előkészítése – esetenként az ütemtervhez képest kisebb késéssel – tervszerűen haladt. (Mintegy két hónapos késéssel tárgyalta meg például a kormány a népgazdasági tervezés rendszerére vonatkozó előterjesztést, ami miatt késedelmet szenvedett a műszaki-gazdasági koncepciók és fejlesztési programok készítésének rendszerére vonatkozó javaslatok benyújtása is.) Addigra már elkészült a Munka Törvénykönyvének tervezete,³⁶ amit a kormány határozatának

³⁵ A Politikai Bizottság 1967. június 6-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/426. ő. e.

³⁶ A Minisztertanács 1967. augusztus 17-én kelt 3262/1967 számú határozatával jóváhagyta és az országgyűlés elé terjesztette a Munka Törvénykönyv

megfelelően vitára bocsátottak, és kidolgozták a termelészövetkezeti és földjogi törvény tervezetét is,³⁷ illetve megkezdődött a Polgári Törvénykönyv indokolt módosításainak előkészítése.³⁸ A dokumentum szerint előrehaladtak a munkálatok a szocialista szervezetek vállalkozási szerződéseinek rendezése, a termékforgalom átfogó szabályozása, az új találmányi törvény kidolgozása terén is.

A jelentés nem rejtette véka alá, hogy az előkészítő munkálatok során sok vita folyt, amelyek egyrészt a KB által kiadott irányelvek eltérő értelmezéséből adódtak, nagyjából azonban a végrehajtás módszereinek lehetséges változatai körül forogtak. A dokumentum szerint még nem sikerült egyetértésre jutni abban a kérdésben, hogy milyen módszerekkel kell megvalósítani az ipari és külkereskedelmi tevékenység összehangolását, milyen szerepet kapjanak abban a gazdasági elszámolási módszerek, illetve a szervezeti rendezés. Nézetkülönbségek jelentkeztek többek között a szocialista országokkal folytatott külkereskedelemben érvényes szabályok, illetve a beruházási rendszer kidolgozása kapcsán is.

Timár Mátyás arra a következtetésre jutott, hogy a munkák előrehaladásának üteme a kormány határozatának megfelelő, különösebb elmaradás nem volt. Ugyanakkor úgy látták, ahhoz, hogy a vállalatok 1968. évi önálló gazdálkodásra való felkészítéséhez alapul szolgáló kormányrendeleteket és minisztériumi szabályozásokat időben ki tudják adni, illetve a vállalatok időben megismerjék a terveik kialakításához szükséges pénzügyi, gazdasági feltételeket, további intenzív munka szükséges. A Politikai Bizottság Nyers Rezső előterjesztését és Timár jelentését azzal fogadta el, hogy ezek alapján a Gazdaságpolitikai Bizottság az

---

tervezetét, amit a parlament az 1967. évi II. törvénnyel elfogadott. (*Magyar Közlöny*, 1967. október 8.)

³⁷ A mezőgazdasági termelészövetkezetekről szóló 1967. évi III. tv. és a földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló 1967. évi IV. tv., valamint végrehajtási utasításai a *Magyar Közlöny* 1967. október 11-i számában jelentek meg.

³⁸ A polgári jog egyes szabályainak és ezen belül a Polgári Törvénykönyv módosításáról szóló 1967. évi 39. tvr. a *Magyar Közlöny* 1967. december 17-i számában jelent meg.

észrevételek figyelembevételével dolgozza ki a Központi Bizottság következő ülésére szánt anyagot. Ezt egy héttel később a PB „A gazdasági mechanizmus reformjának előkészítése és az átmenettel kapcsolatos feladatok kidolgozása” címmel napirendre is tűzte. A téma fontosságát mutatta, hogy Biszku Béla, Fock Jenő, Nyers Rezső és Bálint József kapta feladatul a Központi Bizottság ülésére előterjesztendő szöveg véglegesítését.³⁹ Ezt a Politikai Bizottság június 20-i ülésén ismét megtárgyalta, és alapos mérlegelést követően hozott határozatot a végleges szöveg elkészítéséről.⁴⁰

A reform előkészítése folyamán érkeztek olyan jelzések is – mint a Minisztertanács 1967. június 22-i ülésére az 1966. évi állami költségvetés teljesítéséről benyújtott előterjesztésben⁴¹ –, amelyek arra mutattak rá, hogy a terv teljesítésében elért több-leteredmények és az 1967. évi gazdasági mutatók alapján várható gyorsabb gazdasági növekedés nem szolgálja mindenütt egyértelműen a népgazdaságban fennálló problémák feloldását. A kormánytagok véleménye szerint a gazdasági mechanizmusra történő felkészülés megköveteli, hogy ezeket a jelenségeket elemezzék, és a tapasztalatokat a harmadik ötéves terv hátralévő éveiben mindenekelőtt a gazdasági szabályozó eszközök megállapításánál és alkalmazásánál fokozottan figyelembe vegyék. A gazdasági mechanizmus reformjához szükséges feltételek megteremtése, a törésmentes átmenet biztosítása érdekében a beruházások, a termelés és a külkereskedelem, valamint a közületi fogyasztást illetően is olyan összehangolt intézkedéseket szorgalmaztak, amelyek a kiegyensúlyozottabb fejlődést, a gazdaság stabilizálását szolgálták.

A reform előkészítéséről szóló aktuális jelentés több hónap után a Minisztertanács 1967. október 19-i ülésén szerepelt is-

³⁹ A Politikai Bizottság 1967. június 13-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/427. ó. e.

⁴⁰ A Politikai Bizottság 1967. június 20-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/428. ó. e.

⁴¹ A Minisztertanács 1967. június 22-i ülésének jegyzőkönyve, HU-MNL OL XIX-A-83-a-368 504–548.

mét.⁴² Az előterjesztés szerint a jelentés benyújtását megelőző hónapokban az előkészítő munka fő feladata a szabályozó eszközök konkrét mértékeinek és részletes szabályainak kidolgozása, valamint a szabályozók és az 1968–1970. évi terv célkitűzéseinek, illetve a szabályozók egymás közötti összhangjának megteremtése volt. Az előterjesztés úgy ítélte meg, hogy a munka általában a jóváhagyott ütemterv szerint haladt. A részleteket illetően a jelentés arról számolhatott be, hogy az 1968. évi terv kidolgozása a népgazdasági tervezés új rendjéről elfogadott határozatnak megfelelően folyt, a termelői árak (induló árak) és a kereskedelmi árak kialakítása pedig lényegében már be is fejeződött, a mezőgazdasági felvásárlási árak és az áruszállítási díjszabások kihirdetése pedig szintén megtörtént. Akkor már befejezés előtt álltak az új árak életbe léptetésének jogszabály-szerkesztési munkái, és a megállapított irányelvek alapján folyamatban volt a fogyasztói árak 1968. január 1-jei rendezése.

Ezzel párhuzamosan a Gazdasági Bizottság által megállapított elvek alapján folytak a nyereségadóztatási rendszer kialakításának munkálatai, miközben az árrendezési munkák előrehaladtával pontosabbá váltak a rendszer megalapozását célzó közgazdasági számítások is. A jelentés azt sem hallgatta el, hogy néhány területen problémát okozott az új termelői árak és a nyereségadózási rendszer összhangjának megteremtése.⁴³ A nyereségrészesedés és a vállalati érdekeltségi alapok képzési rendszerére vonatkozó javaslatot még októberben be kívánták terjesztetni a kormány elé, s jóváhagyás esetén október végére ígérték a rendszer részletes szabályainak közzétételét. (Erre a je-

⁴² A Minisztertanács 1967. október 19-i ülésének jegyzőkönyve. „Jelentés a gazdasági mechanizmus reformja előkészítésének állásáról.” HU-MNL OL XIX-A-83-a-376 14–20., 37–43., 90–128. Határozat nem született, az előterjesztés a Politikai Bizottság elé került.

⁴³ A rendszer kidolgozása során több kisebb-nagyobb elvi jelentőségű vita zajlott, aminek során két probléma vetődött fel. Az egyik, hogy az 1968–1970. években milyen nagyságrendű nyereséget lehet reálisan előirányozni, a másik, hogy a számításba vehető nyereség nagysága és növekedési üteme mellett hogyan biztosítható az elvárt részesedési alap és annak kívánatos emelkedése.

lentes tárgyalásával egyidejűleg a Minisztertanács 1967. október 19-i ülésén valóban sor is került.⁴⁴⁾

A nyereségadózás és az érdekeltségi alapok képzési rendszeréhez szorosan kapcsolódtak a dolgozók anyagi érdekeltségével, a részesedési alap vállalaton belüli felhasználásával, a bérezés kérdéseivel foglalkozó rendelkezések. Az előterjesztés szerint ezek a jogszabályok – a kormány és a Gazdasági Bizottság által jóváhagyott elvek alapján – részben már megjelentek, részben közzétételük küszöbön állt.

A reform bevezetésével kapcsolatos előkészítő munka során a beruházások területén a legfontosabb feladatnak a harmadik öt-éves terv 1968–1970. évi beruházási előirányzatának felülvizsgálatát és az erre az időszakra szóló beruházás-politikai irányelvek kidolgozását tekintették az előterjesztők. A beruházási rendszer szabályait tartalmazó kormányrendeletet a kormány 1967. október 5-i ülésén fogadta el.⁴⁵⁾ A fenti két szabályozás kidolgozásával párhuzamosan folyt az új beruházási rendszer végrehajtását szabályozó részletes utasítások elkészítése. A jelentés készítésének időpontjában ezek egy része (műszaki tervezés szabályai, a beruházások 1967. évi átmeneti rendje) már meg is jelent, a többit október végére ígérték a jelentés összeállítói. Úgy vélték, mind a megjelent, mind a kiadás előtt álló szabályok megteremtik „a vállalati önállóság kibontakozásának előfeltételeit és egyszerűsítik a beruházási tevékenységet. A jogok és anyagi eszközök együttes növelésével így lehetővé válik, hogy a vállalatoknál a helyi kezdeményezés már az új mechanizmus induló évében – néhány átmeneti korlátozástól eltekintve – fokozódjék”.

Az előterjesztés külön számba vette a mezőgazdaság területén az önálló gazdálkodás megszilárdításával, valamint a szövetkezeti demokrácia fejlesztésével kapcsolatos legfontosabb intézkedéseket. Ezek között elsőként említette az új mezőgazdasági

⁴⁴⁾ A Minisztertanács 1967. október 19-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-376 24–25., 168–191. „A nyereségadózás és a vállalati érdekeltségi alapok képzésének rendszere.” A 42/1967 (X. 22.) Korm. számú rendelet a *Magyar Közlöny* 1967. október 22-i számában jelent meg, a 3357/1967 (X. 22.) számú kiegészítése a jegyzőkönyv 174–175. lapjain olvasható.

⁴⁵⁾ HU-MNL OL XIX-A-83-a-375 25–27. A 38/1967 (IX. 12.) Korm. számú rendelet a *Magyar Közlöny* 1967. október 12-i számában jelent meg.

felvásárlási árak 1967. július 31-i meghirdetését.⁴⁶ Az előterjesztés szerint az árszínvonal emelésére azért volt szükség, mert a mezőgazdasági felvásárlási árak nem biztosították a bővített újratermeléshez szükséges jövedelmet.

A Minisztertanács 1967. július 6-i ülésén fogadta el a mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának új rendjét szabályozó kormányrendeletet.⁴⁷ Az új áruforgalmi rendszerben a termelők az általuk termelt mezőgazdasági termékekkel szabadon rendelkezettek, azokat – a felvásárlási monopolickek kivételével – bárkinek értékesíthették.

Ezt követően az 1967. augusztus 31-i ülésén jóváhagyta a mezőgazdasági nagyüzemek jövedelemszabályozási rendszerére vonatkozó határozatot, ami egységes szerkezetben foglalta össze a gazdaságirányítás új rendszerében érvényesülő támogatási, anyagi érdekeltségi és adózási rendszert.⁴⁸

Az 1966 májusában jóváhagyott ütemterv szerint a jelentős készítését megelőző időszakban rendezték a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő kérdéseket is. Folyamatban volt az 1968–1970. évekre vonatkozóan a tanácsi fejlesztési alapok megállapítása. Abban az időszakban került sor a gazdasági minisztériumok feladatkörének, hatáskörének és létszámának megállapítására is. Az előterjesztés szerint a minisztériumi szervezetek kialakítása még nem fejeződött be, a folyamat lezárását az év végére prognosztizálták.

⁴⁶ A Minisztertanács 1967. június 26-i határozatát lásd HU-MNL OL XIX-A-83-b 3205/1967. Felvásárlási árak megállapítása.

⁴⁷ A Minisztertanács 1967. július 6-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-369. A 1020/1967 (VII. 11.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának rendjéről”, illetve a 2036/1967 (VII. 11.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági termékek forgalmának és felvásárlásának jogi szabályozása.” Megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. július 11-i számában, valamint a *Határozatok Tárában*.

⁴⁸ A Minisztertanács 1967. augusztus 31-i jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-83-a-373 e. Az 1028/1967. (IX. 8.) Korm. számú határozat „A mezőgazdasági üzemek jövedelemszabályozási rendszeréről.” Megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. szeptember 8-i számában. 3298/1967 számú határozat „A mezőgazdasági üzemek jövedelemszabályozási rendszeréről” szóló 1028/1967 (IX. 8.) Korm. számú határozat kiegészítéséről.

Az előterjesztők úgy vélték, hogy a jogszabályok előkészítése és kibocsátása lényegében a megszabott ütemterv szerint haladt; 1967 novemberében szerintük megjelennek mindazok a legfontosabb jogszabályok, amelyek az új gazdasági mechanizmus indulásához feltétlenül szükségesek. Ennek jegyében a Minisztertanács 1967. november 2-i ülésén módosította a szállítási szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket, és jogszabályt alkotott a vállalkozási szerződésekről.⁴⁹ November 16-án elfogadta az 1968. január 1-jén hatályba lépő új kereskedelmi vámtarifarendszert és az új forgalmi adórendszert; határozatot hozott a beruházásokkal összefüggő hatósági engedélyezések rendszerének egyszerűsítésére. Ugyanezen az ülésen a tanácsok gazdasági tevékenységével összefüggő hatósági jellegű feladatok rendezéséről szóló kormányrendeletnek megfelelően módosította a kisiparosok ipargyakorlásáról szóló törvény egyes rendelkezéseit.⁵⁰ Ezzel megszülettek azok az alapvető rendelkezések, amelyek lehetővé tették az 1968. évi állami költségvetésről, illetve az 1968. évi népgazdasági tervről szóló előterjesztések benyújtását és megtárgyalását a Minisztertanács 1967. november 27-i, illetve november 30-i ülésén.⁵¹

Mindez azt jelentette, hogy az 1968. január 1-jén induló új gazdaságirányítási rendszerben a korábitól eltérő eszközökkel, de fennmaradt a gazdaság központi irányítása. A hagyományos

⁴⁹ A Minisztertanács 1967. november 2-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-377. A forgalmi adóról a 3390/1967 számú minisztertanácsi határozatban rendelkeztek, melynek szövege a jegyzőkönyvben olvasható. A 44/1967 (XI. 5.) Korm. számú rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről, a 46/1967 (XI. 5.) Korm. számú rendelet a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabályok módosításáról a *Magyar Közlöny* 1967. november 5-i számában jelent meg.

⁵⁰ A Minisztertanács 1967. november 16-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-378. A *Magyar Közlöny* 1967. november 19-i száma közölte a 48/1967 (XI. 19.) Korm. számú rendeletet a kereskedelmi vámtarifáról, a 1035/1967 (XI. 19.) Korm. határozatot a beruházásokkal kapcsolatos engedélyezési eljárás egyszerűsítéséről, a december 7-i szám az 1967:38. törvényerejű rendeletet a kisiparosok ipargyakorlásáról szóló tvr. módosításáról.

⁵¹ A Minisztertanács 1967. november 27-i és november 30-i üléseinek jegyzőkönyvei. HU-MNL OL XIX-A-36-a-379. és 380. Az 1968. évi népgazdasági tervet a november 30-i ülésen a 4000/1967 számú határozattal fogadták el. (107–112.) Az 1968. évi költségvetésről szóló 1967. évi VII. törvény a *Magyar Közlöny* 1967. december 28-i számában jelent meg.

„tervlebontásos” rendszert megszüntették, s bár éves és ötéves tervek továbbra is készültek, amelyekben meghatározták a gazdaságfejlesztés fő célkitűzéseit és arányait, azokat már nem bontották le vállalati szintre. Az új mechanizmusban a korábban kötelező erejű, közvetlen tervutasítások helyett közvetett gazdasági szabályozókra tértek át.

A gazdasági reform nyomán a legradikálisabb változtatásokra a mezőgazdaságban került sor. Annál is inkább, mert itt az új gazdasági mechanizmus bevezetését két évvel megelőzve már lényegi változtatások kezdődtek. 1966-ban, amikor az MSZMP KB elfogadta az új mechanizmus részletes irányelveit, már jelentősen megváltozott a mezőgazdasági szövetkezetek irányításának módja. Az 1965/1966. gazdasági évtől (gyakorlatilag 1966-tól) a kenyérgabona vetésterületének kivételével megszűnt az előirányzatok területi (megyei, járás, téesz) lebontása. A gazdálkodás feltételeit javította, hogy 1966. január 1-jétől a mezőgazdaságban sor került a még 1957–1958-ban kialakított termelői árak átfogó, jelentős mértékű emelésére.⁵² 1967-ben a gazdaságirányítási reform előkészítésével egyidejűleg életbe lépett két fontos agrártörvény, és létrejöttek a termelőszövetkezeti tagság érdek-képviselői szervei.

A gazdaság irányításának átalakításával összefüggésben megkerülhetetlenné vált a termelési és tulajdonviszonyok számos részletének újraszabályozása. Különösen jelentősen érintette ez a földtulajdonviszonyokat. A probléma rendezése azért vált sürgetővé, mert a kollektivizálás következtében a szövetkezetek használatába került föld tulajdonjoga nem változott, így a szövetkezet tagságát alkotó használók nem voltak azonosak a tulajdonosokkal. A kérdés rendezésére a Minisztertanács 1967. június 22-i ülésére beterjesztett anyagban⁵³ az előterjesztők a szövetkezeti gazdálkodás biztonságához fűződő alapvető politikai és gazdasági érdekből kiindulva kívánták szabályozni a szövetkezeti földtulajdont. Varga Zsuzsanna már idézett tanulmányában rá-

⁵² PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 457–459.

⁵³ A Minisztertanács 1967. június 22-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-368. 343–348.

mutatott arra, hogy a kérdést rendező 1967. évi IV. törvény⁵⁴ szakaszhatárt jelentett a magyar földtulajdon történetében, és nem véletlen, hogy a mezőgazdasági reformon belül e kérdés megoldása húzódott el a legtovább, és ez váltotta ki a legtöbb vitát.⁵⁵

A mezőgazdasági reform nem utolsósorban jelentősen érintette az agrárium igazgatását. Ebben a döntő lépést a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium felállítása jelentette, amire a földművelésügyi és az élelmezésügyi tárca összeolvasztásával a kormány 1967. április 12-i ülésén került sor.⁵⁶ Azáltal, hogy egy kézbe került a mezőgazdasági termelés, felvásárlás, forgalmazás és az ipari feldolgozás, nem csupán észszerű struktúra jött létre, de egyes vélemények szerint a lépés mögött fontos koncepcionális változás – az élelmiszer-gazdaság elvének elfogadása – is meghúzódott.⁵⁷

Ahogy Moszkvában látták

A reformintézkedések előkészítésére tett első lépésekkel egy időben az MSZMP és a kormányzat vezetői megkezdték a szovjet párt és állami apparátus meghatározó személyiségeinek tájékoztatását az új gazdasági mechanizmusra vonatkozó elképzelésekről. Erre annál inkább figyeltek, mert nyilvánvaló volt, hogy a reformok végrehajtása a szovjet vezetők legalább hallgatólagos egyetértése nélkül nehezen képzelhető el.

A magyar reform ügyét Kádár János a Leonyid Brezsnyevvel történt 1965. februári kötetlen találkozó alkalmával hozta első ízben szóba. A találkozón jelen lévő, akkoriban az SZKP KB-

⁵⁴ 1967. évi IV. tv. „A földtulajdon és a földhasználat továbbfejlesztéséről.” *Magyar Közlöny*, 1967. október 11.

⁵⁵ Ennek ismertetését lásd VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 118–119., illetve SZAKÁCS Sándor: Reform (?) az agrárszektorban. *Aula*, 1992/2. 67–81.

⁵⁶ HU-MNL OL XIX-A-36-a-363. A minisztériumi átszervezésekről szóló 1967. évi 8. törvényerejű rendelet megjelent a *Magyar Közlöny* 1967. április 13-i számában.

⁵⁷ VARGA Zsuzsanna: Illúziók és realitások... I. m. 119.; CSIZMADIA Ernő: *Bevezetés az élelmiszer-gazdaságtanba*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973. 39–55.

nak a szocialista országokkal való kapcsolatokért felelős osztálya munkatársaként dolgozó Vlagyimir Krjucskov memoárja szerint Brezsnyev nem vitatkozott, habár konkrét válaszokat nem adott, s azzal az ígérettel háritotta el az ügyet, hogy ezekre a kérdésekre egyszer majd feltétlenül visszatérnek.⁵⁸ 1966 folyamán több kétoldalú találkozóra is sor került Kádár és Brezsnyev között. Ezekben a megbeszéléseken a kölcsönös tájékoztatás mellett a nemzetközi kérdések megvitatása dominált, a kétoldalú politikai és gazdasági kérdéseket a rendelkezésünkre álló feljegyzések szerint nem vagy alig vitatták. A kölcsönös bizalom hangoztatása volt a meghatározó, és semmi nem utalt arra, hogy a szovjet félnek kifogásai lettek volna a magyarországi belső folyamatokat illetően.

Annak ellenére azonban, hogy a gazdasági irányítás reformjának igénye a szocialista tábor több országában és magában a Szovjetunióban is megjelent, ezekben az országokban a tervutasítás gyakorlatának és elméletének kritikája még a tabutémák közé tartozott. A magyarországi reformfolyamatok során viszont nemcsak megkérdőjelezték a központi tervutasítás elméletét, de el is vetették. A megoldást Magyarországon is a szocialista tervgazdálkodás keretein belül keresték, a reform eredményeképpen mégis a döntően állami tulajdonon alapuló szocialista gazdaság új modellje jött létre.⁵⁹

Ennek fényében az idő múltával mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a magyar elképzelések számos kérdésben eltérnek a Szovjetunióban érvényesülő gazdaságirányítási rendszertől, a Magyarországon használt fogalmak nem érthetőek a szovjet politikusok és közgazdasági szakértők számára, mi több olyan gyakorlati lépésekkel is járnak, amelyeknek komoly nemzetközi hatása lehet, így megkerülhetetlenné vált a moszkvai illetvekezekkel való konzultáció. Az 1964–1967. közötti magyar–szovjet kapcsolatokról 1967 júliusában készült külügyi összefoglalóban a magyar diplomácia nyíltan fogalmazott:

⁵⁸ Vlagyimir KRJUCSKOV: Личное дело. [Személyes ügy] Ekszmo-Algorithm-knyiga. Moszkva, 2003. 76–78.

⁵⁹ KORNAI János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* HVG Rt., Budapest, 1993. 501–504.

A jelen időszakban a szovjet gazdasági vezetés egyes képviselőinél nem világos az új gazdasági mechanizmus bevezetése érdekében tervezett lépéseink gyakorlati jelentősége. Nem világos előttük, hogy az e területen jelentkező törekvéseink, elképzeléseink mennyiben segítik elő a szocialista gazdaság erősítését.⁶⁰

Egy év múltával Mihail Leszecsko miniszterelnök-helyettes a magyar gazdasági reformról Apró Antallal folytatott beszélgetésben hasonlóképpen fogalmazott:

A Szovjetunióban is – ezt négy szemközt mondja – vannak gazdasági szakemberek, akiknek az a véleménye, hogy a magyar új mechanizmus keretében a tervutasításos rendszer megszüntetése, olyan fogalmak hangoztatása, mint például szabadpiac, liberalizáció stb. a szocialista tervgazdálkodásról való lemondást, tőkés orientáció veszélyét jelenthetik.⁶¹

A szovjet gazdasági vezetők számára ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Magyarország gazdasági helyzete, mindenekelőtt a tőkés államokkal szembeni eladósodás mértéke az új gazdasági mechanizmus keretében megkerülhetetlenné teszi, hogy a nemzetközi pénzintézetekkel kapcsolatfelvételi próbálkozásokat folytasson. Így került napirendre a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz történő csatlakozás szükségessége,⁶² amiről a Központi Bizottság Gazdaságpolitikai Bizottságának 1967. február 27-i ülésén Vályi Péter pénzügyminiszter javaslatára már támogató állásfoglalás is született, amely mérlegre tette a belépésből származó előnyöket és kötelezettségeket.⁶³ Annak fényében, hogy a téma politikai összefüggései komolyan érintik a Szovjetunióval való kapcsolatokat, a Bizottság kormány szintű konzultációt javasolt Moszkvával, sőt más szocialista országok-

⁶⁰ HU-MNL OL XIX-J-1-j-SZU-14-001275-1967. Közli: FIZIKER Róbert (szerk.): *Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok 1948–1973. Dokumentumok*. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2017. III. 21., 471.

⁶¹ HU-MNL OL XIX-A-2-gg-277-szn-1968. Közli: Uo. 522.

⁶² Erről részletesen lásd FÖLDES György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1995. 39–51.

⁶³ A javaslatot közli és a belépéssel kapcsolatos első lépéseket elemzi HONVÁRI János–TORDA Csaba: Magyarország csatlakozása az IMF-hez és a Világbankhoz. I. rész. *ArchívNet*, 2009/1. Forrás: https://archivnet.hu/gazdasag/magyarorszag_csatlakozasa_az_imfhez_es_a_vilagbankhoz_i_resz.html (Letöltve: 2025. 08. 03.)

kal is, és további lépéseket csak ezt követően látott lehetségesnek. A dokumentum ebben a formában került a Politikai Bizottság elé, amelynek március 21-i ülésén vita nélkül tudomásul vették a javaslatot azzal, hogy szükségesnek tartják a konzultációt a szovjet kormánnyal.⁶⁴

A konzultációra vonatkozó kérést továbbították Tyitov nagykövetnek, akinek a belépési szándékot azzal indokolták, hogy Magyarországnak jelentős rövid lejáratú hiteltartozása van a nyugati országokban, amit részben fedezni tudnának a Világbanktól kapott kölcsönből, és ez elősegítené az ország pénzügyi stabilizálását. Hangsúlyozták, nem tartják politikailag veszélyes lépésnek, hogy ezekhez a szervezetekhez forduljanak, sőt úgy vélték, e lépés a szocialista tábor szempontjából is hasznos lenne.⁶⁵

A szovjet választ, amelyben Moszkva jelezte készségét a konzultációra, Tyitov nagykövet 1967. május 31-én adta át Fock Jenő miniszterelnöknek. Fock ekkor ismét aláhúzta, hogy a szovjet féllel való konzultációnak nagy jelentőséget tulajdonítanak, mert egyrészt szeretnék megismerni a szovjet álláspontot, másrészt nem akarják, hogy Moszkvában az a benyomás alakuljon ki, hogy a magyarok mindent egyedül, a Szovjetunió tudta nélkül akarnak elintézni. Ha a szovjet vezetők helyeslik Magyarország belépési szándékát, a belépéssel akkor sem fognak sietni – közölte Fock.⁶⁶

A konzultációt a Timár Mátyás vezette „szakértői” küldöttség 1967. június 26-án és 27-én folytatta Moszkvában a Mihail Leszecsko miniszterelnök-helyettes vezette szovjet küldöttséggel. A Politikai Bizottságnak készített jelentés szerint „a megbeszélések jó, elvtársi légkörben folytak”. A hangsúlyosan szakértői, és nem hivatalos politikai véleményt képviselő szovjet küldöttség tagjai határozottan leszögezték, hogy a magyar szándékot nem tartják célszerűnek, de a döntés joga a magyaroké. Nem rejtették azonban véka alá aggályaikat: attól féltek, hogy a

⁶⁴ A Politikai Bizottság 1967. március 20-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 6/420 19.

⁶⁵ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Timár Mátyás 1967. május 7-i beszélgetéséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

⁶⁶ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Fock Jenő 1967. május 31-i megbeszéléséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

Nemzetközi Valutaalappal szemben vállalt kötelezettségek letérítik Magyarországot a szocialista nemzetközi együttműködés útjáról, s mivel a szervezetben az amerikai gazdasági térhódítás eszközt látták, féltették a túlzott függéstől Magyarországot, ráadásul szerintük a magyarok túlbecsülték a belépés gazdasági előnyeit. Végül azt kérték, hogy folytassanak további egyeztetést.⁶⁷ Néhány nappal később Bálint József, az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának frissen kinevezett vezetője – miközben ismételten felsorolta a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe történő belépés melletti érveket – a szovjet fél álláspontjának figyelembevételét ígérte a szovjet nagykövetnek. 1967. július 4-i beszélgetésük alkalmával Bálint azt is megemlítette, hogy Moszkvában azt javasolták, a magyar belépés kérdését meg kellene vitatni a KGST következő munkaülésén, ezt az ötletet azonban a magyar delegáció elvetette. Szovjet részről azt is hangsúlyozták, hogy Magyarországnak más forrásokat és lehetőségeket is keresnie kellene pénzügyi helyzete stabilizálására.⁶⁸

A reformmal szembeni sokoldalú szovjet fenntartásról tanúskodtak más szovjet vezetők szavai is. Ilku Pál művelődési miniszter és Pjotr Gyemicsev kulturális miniszter 1967 júniusi megbeszélése során, amikor arról esett szó, hogy az imperialisták a szocialista országok elleni támadás súlypontját ideológiai területre helyezik át, Gyemicsev annak a véleményének adott hangot, hogy

Az imperialista támadás eredményessége több ideológiai kérdés tisztázatlan voltára vezethető vissza. Nem véletlen, hogy csaknem valamennyi szocialista országban a gazdasági irányítás rendszerének reformján dolgoznak. E reformok elméleti alapjai ugyanakkor nincsenek kidolgozva. A kapitalisták ezt tudják, és ki is használják, erősen kihangsúlyozva propagandájukban, hogy e reformok lényegében a kapitalista rendszerhez való visszatérést jelentik.⁶⁹

⁶⁷ FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988*. I–II. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. I. 83.

⁶⁸ Feljegyzés F. Je. Tyitov és Bálint József 1967. július 4-i beszélgetéséről. AVP RF f. 077 op. 50 papka 243 gy. 9.

⁶⁹ Erdélyi Károly irathagyatéka HU-MNL OL XIX-J-1-u.

Talán Gyemicsev maga sem tudta, hogy eközben a Szovjetunió is folytatott bizonyos tapogatózó tárgyalásokat a franciákkal az IMF-be való belépés lehetőségeiről. Igaz, a szovjet pénzügyminiszter, Vaszilij Garbuzov azt közölte magyar kollégájával, Vályi Péterrel, hogy szovjet részről kiváráó álláspontra helyezkednek. Ez alkalommal, 1967 szeptemberében, Magyarország belépésével kapcsolatban Garbuzov mindenesetre egy árnyalattal kedvezőbben nyilatkozott, mint a júniusi konzultáción részt vevő szovjet pénzügyi vezetők. Nem titkolta, hogy neki is vannak kétségei, de elképzelhetőnek tartotta, hogy a belépés Magyarország számára előnyös lehet. Fő kérdésnek azt tekintette, hogy „Magyarország tud-e garanciát kapni a belépéskor arról, hogy a tagsága révén nem avatkoznak be a többi szocialista országgal, a KGST-vel, a Bankkal való gazdasági és pénzügyi együttműködésbe”.⁷⁰

A magyar gazdaság problémáinak megoldása és ezzel szoros összefüggésben az új gazdasági irányítási rendszer megteremtésének szempontjából kiemelt kérdéssé lett nemzetközi nyitás dolgában egyértelmű és határozott szovjet állásfoglalás a magyar kormányküldöttség 1967. november 27–29-én Moszkvában folytatott tárgyalásain hangzott el. A megbeszélések központi témája ugyan a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok áttekintése és a következő években várható alakulása volt, a magyar belépési szándék megvitatása ezzel azonos súlyt kapott. Ezt mutatta, hogy a magyar küldöttséget vezető Fock Jenő kezdeményezésére két alkalommal is külön megbeszélésre került sor közte és Alekszej Koszigin miniszterelnök között. Fock Jenő annak a véleményének adott hangot, hogy habár minden jelentős politikai kérdésben egyetértenek, mind a nemzetközi munkásmozgalm, mind a külpolitika területén összehangoltan cselekszenek, nem elég szilárd a magyar vezetés iránt a bizalom. Fock kérte a magyar gazdaság helyzetének jobb megértését és figyelembevételét, s azt, hogy ennek ismeretében legyenek teljes bizalommal a magyarok iránt. Fock a katonai terhek túlzott mértékét, az NSZK–magyar viszony kérdését és a nemzetközi pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás ügyét vetette fel, mint olyan témákat, amelyeket il-

⁷⁰ HU-MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/7. ó. e.

letően a bizalom hiányát érzik. Koszigin az SZKP KB elnökségének, nyilván elsősorban Leonyid Brezsnyevnek a tájékoztatása után tért vissza a témára, s miután a magyar miniszterelnök továbbra is kitartott véleménye mellett, a megbeszélések meglehetősen feszült légkörben zajlottak le. Ennek során a szovjet fél – miután minden bizonnyal a legkomolyabb problémának ítélte – következetesen tartotta magát ahhoz az állásponthoz, hogy a két nyugati nemzetközi szervezetbe való belépés kérdését együtt kell megbeszélni a többi szocialista országgal, mert az nemzetközi politikai jellegű kérdés, és nem egy országnak az ügye. Állítása szerint erről a KGST-tagországok közös határozatot hoztak. Fock cáfolta ezt, mondván, hogy ilyen határozatot sohasem hoztak.⁷¹ A két politikus vitája eredménytelenül ért véget, de az kétségkívül kiderült, hogy a szovjetek ellenzik Magyarország belépését a két szervezetbe.⁷² A határozott visszautasítást látva Fock a Politikai Bizottság számára készített beszámolójában jelezte, hogy nem lenne helyes további konzultáció nélkül továbblépni a belépés előmozdítására, de a tájékozódást folytatni kell.⁷³ Kádár János ennek alapján megállapította, hogy „a közeljövőben nem lehet számolni semmiféle lépéssel, de végképp ne reteszeljük be az ajtót, ugyanakkor ne olyan módon foglalkozzunk vele, hogy három hét múlva lesz döntés”. Egyetértett azzal, hogy a Gazdaságpolitikai Bizottság foglalkozzon „a szocialista világpiac és a tőkés világpiac lényeges és időszerű elvi, politikai, illetve

⁷¹ A szovjet tárgyalási módszert, az apparátus felfogását jól megvilágították Focknak a Minisztertanács ülésén elmondott szavai: „Ők tulajdonképpen egy régi típusú tárgyalásra voltak felkészülve. Az apparátus Leszcscso és Novikov elvtársak vezetésével előkészítette a választ és úgy fogták fel, hogy megkapjuk a választ, megköszönjük, utána megnézünk valamit és eljövünk haza.” A Minisztertanács 1967. december 14-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-381. 21.

⁷² FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája...* I. m. I. 85.

⁷³ A Politikai Bizottság 1967. december 12-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/441. ó. e. Fock a küldöttség hivatalos tárgyalásairól és az Alekszej Kosziginnel folytatott megbeszéléseiről két külön jelentésben tájékoztatta a Politikai Bizottság tagjait. Az utóbbi kifejezetten belső bizalmas tájékoztatásul szolgált.

gazdaságpolitikai kérdéseivel”, és az ezzel kapcsolatban kialakított álláspont tervezetét hat hónap múltán terjessze elő.⁷⁴

A Minisztertanács ülésén, 1967. december 14-én viszont a Világbankba történő belépéssel kapcsolatos szovjet aggályokról Fock Jenő egy szóval sem tett említést. Igaz, beszámolója nem is terjedt túl a magyar–szovjet gazdasági együttműködés aktuális kérdésein.⁷⁵

Az, hogy a magyar reformtervek megítélése, a politikai kétségek milyen mértékben hatották át a vezető szovjet gazdasági szakértők felfogását, és mennyiben határozták meg a Fock Jenő által említett tárgyalási stílust, kiderült Mihail Leszecsónak, a magyar–szovjet gazdasági együttműködési bizottság társelnökének Apró Antal miniszterelnök-helyettessel 1967. december első napjaiban folytatott beszélgetéséből. Leszecsó bírálta a magyar gazdaságpolitika hibáit, az indokolatlan nyugati importbeszerzéseket, amelyek növelik az eladósodás mértékét. Véleménye szerint ennek hatására vetődik fel a nyugati pénzügyi szervezetekhez való csatlakozás gondolata, mint ami segítheti a stabilizációt. Igaz, elismerte – és ez némi előrelépés volt –, „hogy a Magyarországon végbemenő gazdasági reform elméletileg, mint egységes egész jobban átgondolt, átfogóbb, mint a többi szocialista ország reformjai”. Ám azt is hozzáfűzte: „hogy a gyakorlatban mi lesz – majd meglátjuk”.⁷⁶

Kitekintés

Tény, hogy 1968 folyamán a belépés kérdése a nemzetközi helyzet változása (a csehszlovákiai helyzet és a szocialista országok beavatkozása), az új gazdasági mechanizmus megvalósításának előrehaladása és a Magyarországnak nyújtott szovjet gazdasági

⁷⁴ A Politikai Bizottság 1967. december 12-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/441. ó. e.

⁷⁵ A Minisztertanács 1967. december 14-i ülésének jegyzőkönyve. HU-MNL OL XIX-A-36-a-381.

⁷⁶ HU-MNL OL M-KS 288. f. 24/1967/32. ó. e. Közli: FIZIKER Róbert (szerk.): I. m. 502–504.

támogatás következtében – jelen ismereteink szerint – fokozatosan kikerült a magyar–szovjet megbeszélések kiemelt témái közül. Ez összefüggött azzal is, hogy 1969 tavaszán, amikor a KGST-tagállamok napirendre tűzték együttműködésük hibáinak vizsgálatát és döntöttek az integráció komplex programjának kidolgozásáról, a Valutaalapba való belépés és a nemzetközi szervezet megítélése szovjet oldalon még negatívabbá vált. Ezt tükrözte nagyon világosan az integrációról szóló szovjet javaslat.⁷⁷ Ennek ellenére a magyar pártvezetésben még éltek illúziók a dolgok lehetséges jobbra fordulását illetően, amint azt a Politikai Bizottság elé került előterjesztés vitázárójában Kádár János megfogalmazta.⁷⁸ Leonyid Brezsnyev „elbeszélgetése” Kádár Jánossal 1972 februárjában a zavidovói vadászházban, „elvtársi aggodalomtól vezérelve” végül világosan tudtára adta a magyar pártvezetőnek, hogy a reform végrehajtása ugyan a magyarok ügye, de „a központnak, ideértve a kormányt is, a folyamatokat s a szükséges eszközöket is jobban kézben kellene tartania, hogy a nem kívánatos tendenciákat visszafordíthassa”.⁷⁹ A különböző szinteken éveken át hangoztatott szovjet aggodalom a legfelső szinten elhangzott figyelmeztetéssel ekkor már a magyar reform, az új gazdasági mechanizmus egészére vonatkozott.⁸⁰

A magyar gazdaság megújítására tett kísérletek, melyeket megpróbáltunk áttekinteni, ezzel lényegében véget értek. Bebizonyosodott, hogy az időről időre mind alaposabban és sokrétűbben kidolgozott tervek, melyek célja a gazdasági stabilitás megteremtése és ezzel szoros összefüggésben a magyar gazdaság világgazdasági kapcsolatrendszerének kialakítása volt, ha önálló elképzeléseikkel beleütköznek a szovjet egyeduralmi érdekekbe, megkerülhetetlenül kudarca vannak ítélve.

⁷⁷ HONVÁRI János–TORDAI Csaba: I. m.

⁷⁸ HU-MNL OL M-KS 288. f. 5/484. ö. e. Vö. HONVÁRI János–TORDAI Csaba: I. m.

⁷⁹ Jelentés a Politikai Bizottságnak a L. I. Brezsnyev elvtárral folytatott megbeszélésekről. 1972. február 18. HU-MNL OL M-KS 278. f. 5/575 ö. e. 33–44. Közli: FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája...* I. m. II. 401.

⁸⁰ Lásd uo. 134–135.